

Miscel·lània

raó, l'esforç realitzat pel professor Vilar, per tal d'aconseguir una síntesi equilibrada, mereix ser ressaltat com un valor afegit, i no menor, del llibre que comentem.

JOSEP CLARA RESPLANDIS

Departament de Geografia, Història i Història de l'Art
Universitat de Girona

SEGUNDAS JORNADAS DE JÓVENES INVESTIGADORES EN ARQUEOLOGÍA (JIA'09). ARQUEOLOGÍA DEL CONFLICTO, ARQUEOLOGÍA Y MEMORIA I L'EXCURSIÓ POST-JIA: PAISATGES DE GUERRA I REPRESSIÓ



Figura 1. Cartell de les JIA'09.

Els dies 6, 7 i 8 de maig es van celebrar les // *Jornadas de Jóvenes Investigadores en Arqueología* a la Universitat Complutense de Madrid. Es tracta d'unes jornades d'àmbit internacional on joves investigadors no doctors exposen les seves recerques més innovadores. Al capdavant d'aquesta iniciativa està un grup actiu de joves

doctorants del Departament de Prehistòria de la UCM que ja varen organitzar ja les primeres JIA l'any passat¹.

Les comunicacions del congrés estaven organitzades en sessions temàtiques. Així doncs, el dia 8 es van tenir lloc les sessions d'*Arqueología del Conflicto y Arqueología y Memoria*, respectivament. La primera es va celebrar al matí al saló de graus. La sessió la varen obrir Xavier Rubio i Manuel Sánchez-Elípe, els dos coordinadors amb una presentació i de l'explicació del perquè d'una sessió d'Arqueologia del Conflicte. Les comunicacions presentades van abastar diferents cronologies i geografies diverses. Des de les campanyes de Cèsar a llerda i les guerres sertorianes a la província de Guadalajara, passant per les fortificacions al Comtat d'Osona en època medieval, i acabant la primera part de la sessió amb els conflictes de las *Tierras Bajas* a territori maia. Després de la pausa la Guerra de Successió va tenir el seu lloc amb l'excavació de la batalla de Talamanca. I a continuació, l'estrella de la jornada va ser l'arqueologia de la Guerra Civil Espanyola (GCE) amb tres comunicacions de temàtica diversa: els camps de l'aviació republicana a Catalunya, el Campus de Batalla de la Universidad Complutense de Madrid i el patrimoni de la GCE a Astúries.

Tot seguit, acabades les comunicacions, va tenir lloc el debat. El primer dels temes a tractar, com ja s'havia apuntat en més d'una comunicació, va ser el buit legal en termes patrimonials que pateixen els camps de batalla i sobretot les restes de la GCE. En relació a això, van sortir a tema les fosses comunes de la GCE. Són patrimoni i per tant jaciments arqueològics? Aquesta era la pregunta que es va llençar. Davant qui opinava que no ho eren perquè hi havia massa temes personals per generar polèmica, hi havia qui defensava que eren patrimoni, en tant que són restes a recuperar, tot i que tenen un caràcter especial i potser un museu no és el destí que els hi pertoca.

¹ Per a més informació veure <http://jia2009.blogspot.com/>.

El següent tema a tractar va girar entorn un tema que ja s'havia comentat: furtius i espoliadors, que s'ha de fer amb ells? S'ha de col·laborar amb ells o no? Totes les posicions que van sortir van estar a favor d'*integrar-los* a l'excavació i aprofitar els seus coneixements. Tot i que també es va plantejar que són un perill, que encara que coneixen molt bé el territori i els materials, no deixen de crear *forats* en el registre arqueològic.

Així doncs, seguint el fil del debat, els coordinadors van proposar si existia de veritat una *Arqueologia del Conflicte*. És a dir, quins punts en comú tenen els estudis del conflicte en diferents èpoques? La resposta va ser clara, tot i haver-hi molts registres diferents, hi ha punts en comú per a realitzar aquests estudis: com l'ús del GIS, les metodologies d'excavació i els estudis dels territoris. En definitiva, tot depèn de l'objectiu de l'estudi.

Per últim, el darrer punt del debat va enllaçar en certa manera amb la sessió de la tarda. Com s'ha de recuperar la memòria? Com s'han de musealitzar, socialitzar i presentar al públic aquests conflictes? Aquesta qüestió va estar molt lligada a les comunicacions del *Campus de Batalla i Arqueologia, museografia y didáctica: el caso de la Guerra aérea en Cataluña*, on els autors ja van proposar que aquest patrimoni és necessari que es presenti a la societat. És a dir, que sigui una arqueologia pública, que la societat en formi part d'aquest discurs.

A la tarda del mateix dia 8 va tenir lloc la sessió d'*Arqueologia y Memoria* coordinada per Jaime Almansa i David Garcia, la qual presentava una proposta variada de temes. La primera de les comunicacions va ser *Evidencias arqueológicas en las Relaciones Topográficas de los pueblos de España de Felipe II: el caso de la provincia de Cuenca*, seguida de *The Body as a place of remembering and re-envisioning the past under Estado Novo dictatorship (Portugal)*. Les quatre posteriors, en canvi, tenien com a eix comú les fosses de la GCE i la repressió franquista. Les

tres comunicacions següents van versar sobre la metodologia aplicada a l'excavació i estudi de les fosses, amb casos concrets de la província de Burgos i Badajoz. I la darrera de les intervencions, una de les més interessants, va tractar sobre el conflicte de l'enderrocament de la presó de Carabanchel i tot el moviment veïnal per salvar aquest patrimoni que va haver-hi al seu voltant.

Un cop acabada l'exposició de les sis comunicacions es va donar pas al debat que recollia, en certa manera, temes que van quedar parcialment tractats en el debat de la sessió d'*Arqueologia del Conflicte*.

Un dels seus coordinadors, Jaime Almansa, va recordar que el seu objectiu havia estat tractar sobre les diferents memòries: la memòria que existeix, la memòria que va existir, la memòria que es recupera i la memòria que es destrueix. Dit això, es va donar pas als assistents per a que plantegessin els seus possibles dubtes o els temes de debat, que es van articular en torn als següents temes: la possibilitat/obligació de recuperar les *altres* memòries, és a dir, excavar fosses de l'exèrcit franquista. En aquest cas va haver qui afirmà no considerar el color polític de la fossa abans d'excavar-la i simplement actuar en funció d'allò que es demana per part de l'administració i/o associacions. En canvi, hi va haver altres opinions que van posar de manifest el fet de que moltes de les fosses franquistes ja van ser excavades durant la dictadura, essent la majoria de les que queden per excavar de republicans, d'aquí la necessitat de centrar-se en aquestes i no en les altres.

Aquest tema va enllaçar amb la disquisició entre fer una arqueologia apolítica o manifestament política. Davant d'aquells que pretenen evitar un posicionament en les seves actuacions, hi havia aquells que defensaven la necessitat de fer una arqueologia política, no significant això un greuge en la seva activitat científica i veient aquesta "por cap allò polític" com una altra de les tàctics

Miscel·lània

herències del franquisme exemplificat en la famosa frase de Franco: “haga como yo, no se meta en política”.

Donat que es evident que l'excavació de fosses comunes aporta quelcom a la societat, ja que va ser qui va reclamar la necessitat d'aquesta actuació, es planteja la pregunta de que aporta aquesta activitat a l'arqueologia. Novament es van enfrontar dues posicions, les d'aquelles que consideren que la seva aportació és merament metodològica, enfront de qui creu que més enllà del seu paper tècnic l'arqueòleg hauria d'introduir aquestes dades recuperades en un marc històric més ampli per a poder extreure un altre tipus de conclusions, com podrien ser patrons de repressió variables per llocs, contextos o cronologies. En definitiva, es va proposar la necessitat de, a més de recuperar els cossos per a tornar-los als seus familiars, elaborar projectes d'investigació sòlids que portin llum a temes històrics només recuperables a partir de l'ús d'una metodologia arqueològica.

Finalment, es va treure a tema la Llei de Memòria Històrica (52/2007), a la que es va titllar d'insuficient per no pocs motius, entre ells el no contemplar penes cap a delictes de lesa humanitat. Per tant, les fosses haurien de ser considerades com a proves d'un delicte que haurien de servir per a jutjar als responsables.

Davant la opinió general de la insuficiència de la llei es va debatre també sobre la no presència d'arqueòlegs en la redacció de la mateixa i en la necessitat de que si estiguessin presents en les possibles reelaboracions.

Excursió post- JIA 2009 (9 de maig): Paisatges de guerra i repressió

Amb posterioritat al desenvolupament de les // *Jornadas de Jóvenes en Investigación Arqueológica* i en relació amb dues de les sessions que van tenir lloc el darrer dia de les jornades (Conflicte i Memòria) es va dur a terme una excursió

on es van visitar diferents jaciments de la serra nord de la Comunitat de Madrid vinculats a la Guerra Civil Espanyola i la Postguerra.

El primer punt al que ens vam dirigir va ser Cerro Velayos, més conegut com *La Peña del Alemán*, primera línia de batalla estable de l'exèrcit republicà des de l'inici de la Guerra Civil. Guiats per Àlvaro Falquina vam poder recórrer la zona on va lluitar Rosario Sánchez, popularment coneguda com *Rosario Dinamitera* gràcies al poema que li va dedicar Miguel Hernández. En el camí a *la peña del alemán* vàrem veure restes del traçat de varies trinxeres, búnquers, casamates i polvorins. Un cop al lloc, vam observar per on passaven les principals línies de front que es van establir en aquesta zona, quedant atrinxerat l'exèrcit franquista en el conegut com *Parapeto de la Muerte* després d'haver estat detinguts en el seu intent per conquerir les preses que abastien d'aigua la ciutat de Madrid. En aquest enclavament vam tenir la possibilitat de recordar la conversa de parapet a parapet que ambdós exèrcits van tenir la nit del 4 de octubre de 1936 i que va ser recollida i publicada per un dels seus protagonistes, el periodista porto-riqueny Pablo de la Torriente Brau², que moriria el desembre d'aquell mateix any defenent la ciutat de Madrid.

Encara que la idea original va ser arribar fins al *Parapeto de la Muerte*, la falta de temps va fer que obviéssim aquest punt per, després de dinar, dirigir-nos directament al destacament franquista de Bustarviejo³.

Guiats en aquest cas per Carlos Marín, vam poder visitar aquest penal usat en la immediata postguerra com un element més de repressió política so-

2 “En el parapeto. Polémica con el enemigo”, <http://www.centropablo.cult.cu/pablo/period.htm> (Consulta: 10 de mayo de 2009).

3 FALQUINA, A.; FERMÍN, P.; GONZÁLEZ, A.; MARÍN, C.; QUINTERO, A. y ROLLAND, J. (2008): “Arqueología de los destacamentos penales franquistas en el ferrocarril Madrid-Burgos: El caso de Bustarviejo”, *Complutum*, Vol. 19 Núm.2, pp. 175-195.

bre els vençuts. En el cas de Bustarviejo, el penal acollia presos polítics i comuns (en un número que oscil·laria entre els 100 i els 200), encara que només els primers realitzaven treballs forçats en la construcció de la línia ferroviària Madrid-Burgos.

No només vam comprendre millor com funcionava el penal en si mateix, sinó que vàrem recórrer la zona, on encara es troben restes d'estructures associades als treballs de construcció, la cantera i les restes de les barraques que molts familiars de presos van construir en el vessant de la muntanya per poder viure a prop dels seus marits o pares.

En aquest context vam tenir la possibilitat de debatre sobre les tecnologies franquistes de la repressió, el concepte de enginyeria social feixista i la idea del panoptíic benthamià⁴, recollit també per Foucault, i proposat per l'equip investigador no per l'interior del penal, sinó per la situació general de vigilància dels presoners exercida directament pels seus controladors i indirectament pels seus familiars.

Referències bibliogràfiques

"En el parapeto. Polémica con el enemigo": <http://www.centropablo.cult.cu/pablo/period.htm> (Consulta: 10 de mayo de 2009).

FALQUINA, A., FERMÍN, P., GONZÁLEZ, A., MARRÍN, C., QUINTERO, A. y ROLLAND, J. (2008): "Arqueología de los destacamentos penales franquistas en el ferrocarril Madrid-Burgos: El caso de Bustarviejo", *Complutum*, Vol. 19 Núm.2, pp. 175-195.

MANUEL SÁNCHEZ-ELIPE LORENTE* i MARIA YUBERO GÓMEZ**

* Departamento de Prehistoria
Universidad Complutense de Madrid

** Departament de Didàctica de les Ciències Socials
Universitat de Barcelona

4 El panoptíic benthamià, ideat per Jeremy Bentham (1748-1832), és un model ideal de presó en el que el vigilant, des d'un punt central elevat, pot observar la totalitat dels reclusos sense ser observat per ells. Un exemple del panoptíic el van constituir la desapareguda presó de Carabanchel (Madrid).

MONTJUÏC RECUPERAT... FA MÉS DE SETANTA ANYS

El diumenge al matí va tenir lloc, amb la solemnitat pròpia de les grans festes populars, l'acte de restitució a Barcelona del castell de Montjuïc, la vella fortalesa de les negres llegendes, des de la qual s'havien combatut sempre les llibertats anhelades pel poble català, amb bombardeigs cruels en època ja històrica.

Dirieu que aquestes paraules podrien ser el text inicial de qualsevol de les cròniques periodístiques que fes referència als esdeveniments que van tenir lloc el diumenge dia 15 de juny de 2008. Però no. Era l'encapçalament amb què el diari *La Vanguardia* es referia als fets que van tenir lloc el també diumenge 23 d'agost de 1936, quan feia poc més d'un mes de l'inici de la guerra civil. Perquè el castell de Montjuïc, des dels seus orígens, havia tingut una història tràgica vinculada tant a la ciutat de Barcelona com a Catalunya. I la reivindicació popular que aspirava a controlar-lo i a neutralitzar els seus efectes militars venia de molt lluny. Per aquesta raó, poc temps després de l'esclat de la guerra civil, les forces polítiques catalanes i la Generalitat van optar per ocupar-lo i restituir-lo a la ciutat.

Tot i que eren temps de guerra i que de seguida se li va atorgar un objectiu militar, com a caserna de concentració dels voluntaris que volien enquadrar-se a les milícies antifeixistes, aquell diumenge, però, fou de festa popular. Pel matí la fortalesa fou ocupada per tot un seguit d'entitats cíviques i polítiques de la ciutat: Casals d'Esquerra Republicana de pràcticament tots els barris de Barcelona, l'Ateneu Obrer Republicà del districte cinquè, el Casal Nacionalista Gracienc, l'Ateneu Republicà Francesc Layret, el Casal Federal del Guinardó, el Casal Obrer del Poble Nou, membres d'entitats de tots els barris barcelonins van ocupar el castell de Montjuïc amb milers de senyeres. Tots els rètols s'havien catalanitzat i la plaça d'Armes havia estat batejada com a *Plaça*